

KIYAS

sûs illetli kıyas gibi- bir yolla olmasının ve icthad sözüyle bunların kastedilmesinin mümkün oluşudur.

Hz. Peygamber'in bizzat kıyasa başvurduğunun örnekleri arasında sayılan, öpmenin orucu bozmayacağına mazmazanın orucu bozmayacağına kıyasla anlatılması, Allah'a olan borcun ödenmesinin bir kimseye olan borcun ödenmesine benzetilmesi gibi olayların haber-i vâhid olduğu, dolayısıyla bir usul konusunun ispat edilmesinde kullanılamayacağı şeklindeki itiraz, bu rivayetlerin özünü teşkil eden ortak anlamın (Resûl-i Ekrem'in kıyasa başvurması) tevâtür seviyesine ulaştığı söylenerek karşılanmıştır.

Gazzâlî ve İbn Berhân gibi muhakkık usulcüler, kıyasın hüccetliğini ispat sadedinde ileri sürülen âyet ve hadislerin kesinlik düzeyine yükselmeyen zâhir ifadeler olduğunu ve bunlara dayanarak kıyasın ispatlanamayacağını söylemişlerdir. Muhakkık usulcülerin kıyasın hüccetliğini ispatta kullandıkları ve en güçlü olduğunu savundukları delil sahâbenin kıyasa başvurmanın meşrûluğu konusundaki icmâdır. Sahâbe icmâının hüccetliği, birbirine bağlı iki aşamanın gerçekleşmesi sonucunda kıyasın hüccetliğine delâlet eder. Birincisi, sahâbenin büyük bir çoğunluğunun nas bulamadığı zaman kıyasla amel etmesinin tevâtüren sabit olup kıyasın hüccetliğine dair bir delil olmaksızın onların bu yola tevessül etmesinin âdeten mümkün olmaması, ikincisi, sahâbenin bir inkâr ve itirazla karşılaşmaksızın sıkça kıyasla amel ettiğinin yaygınlık kazanması ve bunun bir icmâ olmasıdır. Hz. Ali, Hz. Osman, İbn Ömer ve İbn Mes'ûd gibi sahâbilerden gelen re'y karşıtı rivayetler, re'yin nas mukabilinde olması veya kıyasın şartlarında eksiklik bulunması durumuna ilişkindir.

Çoğunluk mutlak olarak kıyasla amelin vâcpliğini savunurken bazıları, sadece kıyasın illetinin mansûs olması veya evlâ bir yolla bilinmesi durumunda kıyasla amel etmenin vâcpliğini kabul etmiştir. Genel olarak kıyasla amel etmenin vâcpliği kabul edildiği için kıyası kabul etmeyenlerin fâsik olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceği konusu gündeme gelmiştir. Akla, şeriata ve sahâbeye karşı gelmek gibi gerekçelerle neredeyse zındıklık ve küfre varan ithamlar bir yana kıyas karşıtlarına iyi gözle bakılmadığı bir gerçektir (İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân*, II, 763; İbn Berhân, II, 242; Zerkeşî, V, 29).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1189-1198; Dârimî, "Mu-kaddime", 17; Şâfîî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 34-40, 477-479, 599-600; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 494-500; Ebû Sâlih Mansûr b. İshak es-Sicistânî, *el-Gunye fî usûli'l-fıkh* (nşr. M. Sıdkî b. Ahmed el-Bûrnû), [baskı yeri yok] 1989, s. 27, 112, 149-161, 165; Ebû Ali eş-Şâfiî, *el-Uşûl*, Beyrut 1402/1982, s. 308-340; Taberânî, *el-Mu'cemû'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Beyrut 1405/1985, XVIII, 90; Cessâs, *el-Fuşûl fî'l-üşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1414/1994, IV, 7-176; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-ülûm* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut 1409/1989, s. 22; Bâkullânî, *et-Takrib ve'l-irşâd* (nşr. Abdülhamid Ali Ebû Züneyd), Beyrut 1413/1993, I, 221-225, 312; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 430; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh* (nşr. Halil Meys), Beyrut 1983, II, 189-295; İbn Hazm, *el-İhkâm* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Beyrut 1403/1983, IV, 120; VII, 53-204; Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fî ahkâmî'l-üşûl* (nşr. Abdülmeccid Türkî), Beyrut 1407/1986, s. 187, 507-677; Ebû İshak eş-Şirâzî, *et-Tebşıra fî usûli'l-fıkh* (nşr. M. Hasan Heyto), Dimaşk 1980, s. 416-491; a.mlf., *Şerhu'l-Lüma'* (nşr. Abdülmeccid Türkî), Beyrut 1408/1988, II, 755-965; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh* (nşr. Abdülazîm ed-Dîb), Devha 1399, II, 573-581, 743-964; a.mlf., *Kitâbü'l-Telhîş fî usûli'l-fıkh* (nşr. Abdulla Cevlem en-Nibâlî - Şübbeyr Ahmed el-Ömerî), Beyrut 1417/1996, III, 144-308; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372 → Beyrut 1393/1973, I, 327-328, 339; II, 66, 106, 119, 134-138, 149-150, 174, 232-233, 283; Gazzâlî, *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi* (trc. Yunus Apaydın), Kayseri 1994, I, 50; II, 134, 137, 141, 195-314; a.mlf., *Esasü'l-kıyâs* (nşr. Fehd b. Muhammed es-Serhân), Riyad 1993, tür.yer.; a.mlf., *Şifâ'u'l-galil* (nşr. Hamed el-Kebîsî), Bağdad 1390/1971, s. 18, 52-56; a.mlf., *Mihakkû'n-naẓar* (nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1994, s. 70; İbn Berhân, *el-Vüşûl ile'l-üşûl* (nşr. Abdülhamid Ali Ebû Züneyd), Riyad 1404/1984, II, 209-335; Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fıkh* (nşr. Abdülmeccid Türkî), Beyrut 1995, s. 177-188; Alâeddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-üşûl* (nşr. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî), Bağdad 1407/1987, I, 469, 471; II, 792-932; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 3-4, 111, 136, 269, 309, 317, 359; II, 122, 241, 271, 296, 350, 356, 365; a.mlf., *ez-Zarûrî fî usûli'l-fıkh* (nşr. Cemâleddin el-Alevî), Beyrut 1994, s. 124-129; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî), Riyad 1980, I/1, s. 94; II/2, s. 9-502; a.mlf., *Mefâtihu'l-gayb*, III, 254; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Rauzatü'n-nâzir*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nevveti'l-cedide), s. 147; İbnü'l-Hâcib, *Muntehe'l-vüşûl*, Beyrut 1405/1985, s. 166-202; Sirâceddin el-Urmevî, *et-Taḥşîl mine'l-Maḥşûl* (nşr. Abdülhamid Ali Ebû Züneyd), Beyrut 1408/1988, II, 155-249; Karâfî, *el-Furûk*, Kahire 1347, III, 263; Beyzâvî, *Minhâcü'l-vüşûl fî ma'rifeti 'ilmi'l-üşûl*, Beyrut 1985, s. 209-241; Habbâzî, *el-Muḡnî fî usûli'l-fıkh* (nşr. M. Mazhar Bekâ), Mekke 1403/1983, s. 285-335; Tûfî, *Şerhu Muḥtaşari'r-Ravza* (nşr. Abdulla b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1990, III, 218-

574; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1986, II, 113-163; Hıllî, *Mebâdî'ü'l-üşûl ilâ 'ilmi'l-üşûl* (nşr. Abdülhüseyn M. Ali el-Bakkâl), Beyrut 1986, s. 214-227; Sadrüşşeria, *et-Ta'vîz fî halli gawâmizi'l-Tenkîh* (Teftâzânî, *et-Telviḥ* içinde), Kahire 1377/1957, II, 52-81; Tâceddin es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'* (Mahallî, *Şerhu Cem'i'l-cevâmi'* içinde), Kahire 1309, II, 130-213; Muhammed b. Ahmed el-Tilimsânî, *Şerhu'l-Me'âlim fî usûli'l-fıkh* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali M. Muavvaz), Beyrut 1999, II, 249-431; a.mlf., *Miftâhu'l-uşûl* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1403/1983, s. 128-164; İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, Beyrut 1405/1985, III, 8; Şâtibî, *el-Muvâfakât*, II, 186-188; III, 36-37; IV, 128, 249-250; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ* (nşr. Abdüssettâr Abdülkerîm Ebû Gudde), Küveyt 1413/1992, V, tür.yer.; Molla Fenârî, *Fuşûlü'l-bedâiyi'*, İstanbul 1289, II, 184-334; Mahallî, *Şerhu Cem'i'l-cevâmi'*, Kahire 1309, II, 210; Şemseddin Muhammed b. Osman el-Mardîni, *el-Encümü'z-zâhirât 'ala halli el-fâzi'l-Varakât* (nşr. Abdülkerîm b. Ali en-Nemle), Riyad 1416/1996, s. 222-236; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vüşûl*, İstanbul 1310, s. 48, 52; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Keveki'l-münir* (nşr. Muhammed ez-Zühaylî - Nezîh Hammâd), Mekke 1978, IV, 7-8; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 713-716; Şevkânî, *İrşâdül-fuhûl*, Dimaşk 1347, s. 198; İbn Âbidîn, *Nesemâtü'l-eshâr*, İstanbul 1300, s. 198, 231-256; Muhammed b. Hasan el-Bedaşî, *Menâhicü'l-ukûl*, Beyrut 1405/1985, III, 8-9; Abdülkadir Şener, *İslâm Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihsan ve İstislah*, Ankara 1974, s. 70; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 99; M. Süleyman Dâvûd, *Naẓariyyetü'l-kıyâsi'l-üşûlî*, İskenderiye 1404/1984; Ömer Mevlûd Abdülhamid, *Hücciyetü'l-kıyâs fî usûli'l-fıkhî'l-İslâmî*, Bingazi 1988; R. Brunschvig, "La théorie du qiyas juridique chez le Hanafite al-Dabûsî", *Orientalia hispanica*, Leiden 1974, I, 150-154; Şükrü Özen, *İslâm Hukuk Düşüncesinin Aklileşme Süreci* (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 205-209; W. B. Hallaq, "Sünnî Fıkhi Kıyasında Analogik Olmayan Kanıtlar" (trc. Bilal Aybakan), *İLAM Araştırma Dergisi*, III/2, İstanbul 1998, s. 167-181; M. Bernard, "Kıyâs", *El²* (İng.), V, 238-242.

H. YUNUS APAYDIN

Arap Dili. Arap dilcileri kıyası "aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine ...) benzerinin hükmünü vermek" anlamında terim olarak kullanmışlardır. Kemâleddin el-Enbârî, Rummânî gibi dilcilerin yaptığı kıyas tarifleri (Süyûtî, s. 55) hem eksik hem de açık değildir.

Semâ (dinleme, ağızdan derleme) ve kıyas Arap gramerinin en önemli iki kaynağı olup nahiv kaidelerinin çoğu kıyas yöntemiyle belirlenmiştir. Bu sebeple Küfe dil mektebinin ilk önderlerinden olan Ali b. Hamza el-Kisâî, bir manzumesinde nahvi "uyulan kıyastır / kurallardır" şek-

linde tanımlamıştır (Yâkût, XIII, 191). Bir başka tarife göre de nahiv, Araplar'ın sözlerinin dikkatle incelenmesinden (istikrâ) çıkarılan mikyaslar (kıyaslar / kurallar / ölçüler / ölçekler) ilmidir (Süyûtî, s. 55). Bundan dolayı dilcilerin hemen hepsi, dilde kıyası benimsememeyi nahiv ilmini kabul etmemekle eşdeğer görmüştür. Ancak Zâhiriyye ekolünün önderlerinden İbn Hazm dilde tek sağlıklı yöntemin semâ olduğunu, kıyasın hem fıkıhta hem dilde sağlıklı sonuca ulaştırmaktan uzak bulunduğunu savunmuş, aynı ekole mensup, *er-Red 'ale'n-nühât* adlı eserin sahibi İbn Medâ da dilde kıyas yönteminin uygulanmasını gereksiz bulmuştur.

Kıyas, nahiv ilminin kurucusu Ebû'l-Esved ed-Dü'elî'den (ö. 69/688) başlayarak ilk dilcilerden itibaren kullanılmaya başlanmış bir yöntemdir. Kıyasın asıl (makisün aleyh), fer' (makis), illet(-i câmia) ve hüküm olmak üzere dört temel unsuru bulunur. Dilde yaygın kullanımları esas alarak kıyas uygulamalarına ağırlık veren İbn Ebû İshak ez-Ziyâdî kıyas ve mikyas kelimelerine ilk defa ağırlık veren dil âlimi kabul edilir (Kemâleddin el-Enbârî, s. 26). Kıyası Ziyâdî'den alarak derinleştiren İsa b. Ömer es-Sekafî, dilde genel kuralları belirleme ve özel olguları onlara tâbi kılmaya yönelik çalışmalar yapmış, öğrencisi Halîl b. Ahmed ise uyguladığı tümevarım (istikrâ) yöntemiyle kıyası nahiv meselelerinin geneline yaymıştır. Bütün dilde kanunlaştırma ve kurallaştırmada ciddi adımlar atan Halîl, genel kuralları tesbit ederek bunların dışında kalan dil olgularını geçersiz veya şâz sayma hususunda daha sonraki dilciler için bir çığır açmıştır (Ahmed Emîn, II, 279-280). Nahiv kurallarını temellendirmede büyük ölçüde kıyasa dayanması sebebiyle Halîl, fıkıh meselelerinde aynı tavrı benimseyen Ebû Hanîfe'ye benzetilmiştir (a.g.e., II, 278; Şevki Dayf, s. 46). Bu bakımdan Halîl'in kıyasa dayanan nahiv mektebinin öncüsü olduğu söylenebilir.

Halîl b. Ahmed'in öğrencisi Sîbeveyhi'nin sarf ve nahiv incelemeleri de geniş ölçüde kıyasa dayanmaktadır. *el-Kitâb*'ında "ale'l-kıyâs" (kurala göre, normal olarak) tabirini sıkça tekrarlayan Sîbeveyhi, kıyasın tarifini yapmamakla birlikte kullanılışıyla ilgili olarak "kötü" (redî), "çirkin" (kabîh), "uygun/doğru" (müteleb), "sürekli / yaygın" (müstemir), "olağan / mütedâvel" (cârî) ve "oturmuş / sağlam" (mütemekkin) ifadeleriyle çeşitli kıyas derecelerinden söz etmiş, kıyasta en üst dere-

cenin oturmuşluk / sağlamlık (temekkün) olduğunu belirtmiş, sadece çok kullanılan dil malzemelerine kıyasın yapılması gerektiğine işaret etmiştir. Ebû Ali el-Fârisî ile öğrencisi İbn Cinnî'nin döneminde kıyasın dil meselelerinde uygulanması zirveye ulaşmıştır (Saîd el-Efgânî, s. 86).

Basra ve Kûfe dil mekteplerinin her ikisi de dil incelemelerinde semâ ve kıyasa dayanmakla birlikte Basralılar'ın kıyas sistemi daha sağlamdır. Çünkü onlar kıyaslarında, fasih bedevîlerden titizlikle seçtikleri dil malzemeleri arasında sadece yaygın biçimde kullanılanları esas almışlar, nâdir kullanan ve şâz olan dil olgularına itibar etmemişlerdir. Kûfeliler ise semâ'nı kaynağını seçmekte aynı titizliği göstermedikleri gibi nâdir ve şâz da olsa duydukları her şekli kıyaslarına mesnet yapmışlardır (DîA, III, 296).

Gramer kurallarının çoğu kıyas yöntemiyle belirlendiğinden kıyas ve kıyasî kelimeleri daha sonraki dönemlerde "kaide" ve "kaideye uygun" anlamında, semâ da kıyas karşıtı bir anlama tekabül edecek şekilde kullanılmıştır. Arap gramerinde biçim yahut anlam benzerliğine dayalı şekli veya mânevî kıyas çeşitlerinin yanında fer'in hükümünün asla, aslının fer'e, benzerlerden veya zıtlardan birinin hükümünün diğerine yüklenmesi şeklinde gerçekleşen kıyas çeşitleri de mevcuttur. Bunlardan birinci ve üçüncü şekillere "müsvaviye kıyas", ikincisine "evlâya kıyas", dördüncüsüne "ednâya kıyas" adı verilmiştir (örnekler için bk. Süyûtî, s. 59-62).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1189; Cumahî, *Fuḥûlû's-su'arâ*, I, 12-15; İbn Cinnî, *el-Ḥasâ'is* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Kahire 1371/1952, I, 96-133, 357-369, 391-399; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. İbrâhim es-Sâmerâî), Zerkâ (Ürdün) 1405/1985, s. 26-27; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba*, XIII, 191; Süyûtî, *el-İktirâh fî 'ilmi usûli'n-naḥv* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1395/1975, s. 55-95; Ahmed Emîn, *Duḥa'l-İslâm*, Beyrut 1935, II, 278-280; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 46-56; Ali Ebû'l-Mekârim, *Uṣûlû't-tefkiri'n-naḥv*, Libya 1973, s. 12-17, 73, 162-169, 173-175, 186; ayrıca bk. tür.yer.; Mâzin el-Mübârek, *en-Naḥvü'l-'Arabî*, Beyrut 1981, s. 58-67; Münâ İlyas, *el-Kıyâs fî'n-naḥv*, Dimaşk 1985; M. Ahmed Nihle, *Uṣûlû'n-naḥvi'l-'Arabî*, Beyrut 1987, s. 97-138; Saîd el-Efgânî, *Fî Uṣûli'n-naḥv*, Beyrut 1987, s. 78, 86; M. Şirin Çıkar, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 39-46; G. Troupeau, "Kıyas", *El²* (İng.), V, 242; Nihad M. Çetin, "Arap", *DîA*, III, 296; Zülfişkar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", a.e., XII, 407.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

KIYEMÎ (القيمي)

Misli olmayan malları ifade eden hukuk terimi.

Sözlükte **kavm** "ayakta durmak; bir şeyin yerine geçmek, bir şeye karşılık olarak denk gelmek", bu kökten isim olan **kıymet** de "bir şeyin eksiksiz olarak tam karşılığı, gerçek değeri" anlamındadır. Bir şeyin gerçek değeriyle kendisi arasında tercih yapılamayacak kadar denge olması sebebiyle böyle bir adlandırma yapılmıştır. Nitekim hukuk terimi olarak kıymet, "Bir malın bahâ-yi hakikisidir" diye tarif edilip (*Mecelle*, md. 154) "semen-i misli" mânasında kullanılmaktadır (a.g.e., md. 153; Ali Haydar, I, 339-340). Kıymet kelimesine nisbet eki getirilerek türetilen **kiyemî** veya **kiyemî mal** tabiri ise bir hukuk terimi olarak "yerini aynı cinsten bir diğeri alamayacak kadar farklı olan ve bundan dolayı da alışverişlerde ferden tayin edilmesi gereken eşya, misli olmayan eşya" anlamına gelmektedir.

İslâm hukukunda değişik açılardan bir takım tasniflere tâbi tutulan malın bir tasnifi de misli ve kıymî şeklindedir. Misli malın tarifinde, aynı cinsi oluşturan fertleri aralarında farklılık bulunmadığı için biri diğerinin yerine geçebilmesi, bunun için de piyasada ölçü, tartı, sayı, uzunluk birimleri kullanılarak işlem görmesi ve piyasada bulunması; kıymî malın tarifinde de başka bir malla arasında biri diğerinin yerini alamayacak derecede farklılık bulunması, yani standart olmamasıyla, standart olsa bile piyasada bulunmaması vasıfları öne çıkarılmaktadır (bk. **MİSLÎ**). Nitekim *Mecelle*'de, "Kıymî çarşı ve pazarda misli bulunmayan yahut bulunursa da fiyatça mütefâvit olan şeydir" diye tarif edilmiştir (md. 146). Esasen kıymî eşyanın alışverişlerde ferden tayin edilmesi gereği de bu vasıflarından dolayıdır.

Ancak misli malların aksine kıymî malları belli bir çerçeve içerisinde gruplandırarak da olsa belirlemek mümkün olmadığından İslâm hukukçuları, misli malları genel çerçevesiyle gruplar halinde sayıp bunun dışında kalanların tamamını kıymî mal olarak nitelendirmişlerdir. Bu sebeple klasik fıkıh literatüründe kıymî mal çok defa "misli olmayan eşya" diye de tarif edilerek bu gruba giren malları ifade için "gayri misli" tabiri, ya da kıymî malın her birinin ferden tayini ve kıymetlendirilmesi sebebiyle "mukav-